

ULUSLARARASI HUKUK ÇERÇEVESİNDE HAZAR'IN STATÜSÜ VE DOĞAL KAYNAKLARININ İŞLETİLMESİ SORUNU

*Caıd ABDULLAYEV**

GİRİŞ

Coğrafi anlamda dünyanın en büyük gölü olarak kabul edilen, tarihi uygulama ve süreç içinde deniz olarak adlandırılan ve özellikle petrol ve doğal gaz kaynakları açısından dünyadaki en zengin bölgelerden biri olan Hazar, 1991 yılına kadar tartışmasız olarak Çarlık Rusya/SSCB ve İran arasında kullanılmıştır.

SSCB'nin 1991 yılında dağılmasının ardından onun halefleri arasında yer alan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsız siyasi birimler olarak ortaya çıkması ile birlikte Hazar bölgesinin siyasi coğrafyası da değişmiş, İran ve SSCB'nin diğer bir halefi olan Rusya ile birlikte Hazar'a kıyıdaş devletlerin sayısı ikiden beşe yükselmiştir. Bu durum Hazar'ın hukuki statüsü sorununu gündeme getirmiştir.

Hazar'ın statüsü sorunu hukuki olmakla birlikte ekonomik ve siyasi unsurlar da içermektedir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Hazar havzasındaki zengin petrol ve doğal gaz yataklarını egemen devletler olarak işletme olanağını elde ettikten sonra, bu kaynakların işletilmesi için batılı şirketlerle bir dizi anlaşmalar im-

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Umumi Hukuku Anabilim Dalı
Araştırma Görevlisi

zalanmışlardır. Böylece Hazar bölgesi, Batı'nın da ilgi duyduğu bir alan haline gelmiştir.

Ne var ki bu durum, Hazar'a kıyası olan diğer iki devleti, Rusya ve İran'ı tedirgin etmektedir. Özellikle bölgede var olan nüfuzunu korumaya çalışsan Rusya, Hazar'ın statüsü sorununu da bu amacını gerçekleştirmek için kullanmaktadır. Rusya, Hazar'ın statüsü sorununu sürekli gündemde tutarak, hem Hazar'ın ekonomik potansiyelinden daha fazla yararlanmayı, hem de bölgedeki etkinliğini korumayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan Hazar'ın statüsü sorununun, bölgede jeopolitik nüfuz için devam eden rekabetin bir yansıması olarak ortaya çıktığını ve bu rekabetin daha uzun süre devam edeceğini söylemek yanlış olmaz. Kısaca, Hazar bölgesi hukuki sıkıntıdan çok, dünya çapında zenginliğinin sıkıntısını yaşamaktadır.

I. HAZAR VE ÇEVRESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

I. COĞRAFİ KONUMU

Yaklaşık 371.000 km²'lik bir alanı kapsayan Hazar'ın, kuzeyden güneye uzunluğu 1.200 km olup, ortalama genişliği 320 km'dir. Kuzeydeki düz tortul ovası, ortalama 4-6 m. derinliği ile denizin en sığ bölümüdür. Orta kesim, dik batı yamacı ve daha az eğimli doğu yamacıyla düzensiz bir çöküntü oluşturur. Hazar'ın güneyi ise, en derin noktası 1.024 m'ye inen bir çöküntüyle kaplıdır. Hazar'da çoğu oldukça küçük olmak üzere 50 kadar ada vardır. Büyüklüğü, tuzluluğu ve doğal zenginliklerinden dolayı Hazar, hep deniz olarak tanımlanmıştır. Ancak, Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanan Hazar'ın, denizlerle ve okyanuslarla bu nehir-kanal şebekesi dışında herhangi bir doğal bağlantısı bulunmamaktadır.

1991 yılına kadar Hazar'a Çarlık Rusya/Sovyetler Birliği ve İran kıyıdaş devletler iken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından

1. "Hazar Denizi", ANABRITANNICA Genel Kültür Ansiklopedisi, C. 10, s. 511-512.

sonra onun halefi durumunda olan Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan kıyıdaş devlet durumuna gelmiş ve böylece İran ile birlikte kıyıdaş devletlerin sayısı beşe yükselmiştir².

Uzun yıllar boyunca sürekli düşme gösteren Hazar'ın su seviyesi, son dönemlerde özellikle kuzeyin sulanan alanları başta olmak üzere pek çok sahil bölgesini risk altında bırakarak yükselmeye başlamıştır. Her yıl 10 cm. civarında yükselen Hazar'ın su seviyesi 1978 yılından bu yana yaklaşık 2 metre artmıştır³. Bilim adamları bu yükselişin 2005 yılına kadar süreceğini, su seviyesinin 2 metre daha artacağını belirtiyorlar⁴. Bu durum bölgede ciddi çevresel sorunlar doğurmaktadır. Nitekim, Kazakistan'ın kuzey kıyı şeridindeki 1000'den fazla petrol kuyusu bu yüzden kullanılmaz hale gelmiştir ve bu kuyulardan Hazar'a petrol sızmaktadır⁵.

2. HAZAR'IN EKONOMİK ÖNEMİ

Hazar'a kıyıdaş ülkelerden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan henüz genç devletler olarak kendi varlıklarını sürdürmek için çalışırken, Rusya daha büyük ve önemli ölçüde varlıklı olmasına rağmen, güdümlü ekonomiden serbest piyasa ekonomisine ani geçişin etkilerini hissetmektedir. Uluslararası alanda yalnız bırakılan İran ise, kendisini bu durumdan kurtarmanın yollarını aramaktadır. Bu nedenle, kıyı devletleri açısından Hazar'ın çevresel ve stratejik değeri ile birlikte, ekonomik potansiyeli de çok önemlidir; zira Hazar havzası doğal kaynaklar açısından oldukça zengindir. Örneğin Hazar'da balıkçılık önemli bir gelir kaynağı sayılmakta ve Hazar bölgesi dünya havyar ihtiyacının %90'ını karşılamaktadır⁶. Ancak, hem kıyıdaş ülkeler, hem de batılı ülkeler için her şeyden daha önemlisi Hazar'ın petrol ve doğal gaz rezervleridir.

2. Bkz. Ek-1.

3. SCHOIFELD, C.-PRATT, M., "Claims to the Caspian Sea", *Jane's Intelligence Review*, February 1996, s. 6.

4. "Hazar'ın Ekolojik Sorunları Büyük", *Zaman Gazetesi*, 1 Şubat 1997.

5. GUSTAVSON, T., "The Caspian Sea: Whose Waters? Whose Oil?", *Cambridge Energy Research Associates*, July 1995, s. 8.

6. BİLİCİ, A., "Petrolü, Doğal Gazı ve Havyarı Var Statüsü Yok", *Aksiyon*, 30 Mayıs-5 Haziran 1998, s. 43.

A. Tarihçe

Petrol bölgesi olarak Hazar'ın keşfi o kadar da yeni değildir. Petrolün çıkarılması ve taşınması hakkında çok eski tarihlerden günümüze kadar bilgiler ulaşmaktadır. Gezginci seyyah *Priskus V. Marco Polo XII ve Katip Çelebi XVI.* asırda Apşeron petrolü hakkında bilgiler vermişlerdir⁷. 19. yüzyılda ABD'de petrolün ilk olarak çıkarılışından kısa bir süre sonra, Hazar bölgesinde yüzyılın son çeyreğinde Azerbaycan, dünyada petrol sanayini ilk kuran devletler arasında yer almıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Bakü, petrol hasılatında Amerika'yı da geçmiş ve dünyada birinci sıraya çıkmıştır. Asrın sonlarında dünya petrol hasılatının %50'sini Bakü tek başına karşılamıştır⁸. Bu yıllarda Hazar havzası, özellikle de Bakü çevresi ve Apşeron yarımadası Batılı petrol şirketlerinin akınına uğramıştır. Ancak, Bakü'de koparılan bu petrol fırtınası, Azerbaycan'ın bağımsızlığına mâl oldu. 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti sadece 23 ay yaşayabildi. Bölgedeki petrol oyununun önemli aktörlerinden biri olan Sovyet Rusya'nın bölgede gücünü artırmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığı sona erdi. 1920 yılında Azerbaycan Sovyetler Birliği'ne bağımlı bir devlet olmak zorunda kalınca, Moskova'nın kararları doğrultusunda petrol sahaları da devletleştirildi.

Sovyetler döneminde de Hazar bölgesi petroleri önemini korumuştur. II. Dünya Savaşında Sovyetler Birliği'nin petrol ihtiyacının %70'ini karşılayan Bakü petroleri, savaşın kaderini değiştiren konumuyla önem kazanmıştır⁹. Düzenli kaynaklar üzerinde yeni petrol ve gaz tabakalarının keşfini ve yaygın deniz yatağı araştırmalarını takip eden 1940-1950 arası yıllarda üretimde büyük bir patlama yaşanmıştır. Azerbaycan, 1949'da dünyada ilk

7. OGAN, S., "Bakü Petrolleri", Yeni Forum, Eylül 1993, s. 15.

8. OGAN, S., agm., s. 18.

9. Asrın sonuna gelindiğinde Bakü'deki en büyük altı petrol şirketi şunlardır: Nobel, Mantasev, Hazar-Karadeniz Anonim Şirketi, Bakü Petrol Birliği, Hazar Şirketi ve Rus Petrol ve Sıvı Yakıt Delme Birliği, OGAN, S., agm., s. 17.

10. Bu konuda bkz. AGAYEV, V., and Others, "Ford War II and Azerbaijan", Azerbaijan International, Summer 1995.

defa denizden, yani Hazar'dan petrol çıkartan ülke oldu. "Neft Taşları" denilen bu yataktan yarım asırda 156 milyon ton petrol çıkartılmıştır¹¹.

Modern petrol endüstrisinin Bakü şehrinin batı kıyılarında doğmuş olması gerçeğine rağmen, Hazar son 30 yılda önemli bir petrol üretici bölge olma özelliğini kaybetmiştir. Ancak, günümüzde bilinen büyük rezervlere ek olarak yeni zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi, Hazar'ın 21. yüzyılın Basra Körfezi olabileceği yargısına yol açmıştır¹².

B. Bölgenin Potansiyel ve Tespit Edilmiş Rezervleri

Uzmanların tahmini rakamları, Hazar bölgesinin potansiyel petrol rezervlerini 160-200 milyar varil olarak ortaya koymaktadır. Doğal gaz rezervlerinde ise, tahmini olarak 7.9 trilyon metreküplük potansiyeli ile Hazar bölgesi, yeni bir Orta Doğu bölgesi değilse de, Kuzey Denizi'nden daha önemli ve büyük bir enerji kaynağıdır. Dünyanın tespit edilmiş rezervleri (yaklaşık 1000 milyar varil) ile kıyaslandığında, Hazar bölgesinin üretilebilir rezervleri (30-40 milyar varil) toplamın ancak %3-4'ü kadardır. Buna karşın, Hazar bölgesinin mevcut ve olası rezervleri toplamının (yaklaşık 200 milyar varil), dünya üretilebilir rezervlerine oranı ise %20'ler seviyesindedir¹³. Günümüzde, bölgedeki üretim mütevazî bir deyişle günde 1.1 milyon varil, ya da dünya üretim toplamının %1.5'den daha fazladır¹⁴. Uluslararası Enerji Ajansının "Caspian Oil and Gas: The Supply Potential of Central Asia and Transcaucasia, 1998" başlıklı raporuna göre, 2010 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan'ın toplam petrol ihracatlarının günde 2.3 milyon varile ulaşması beklenmektedir¹⁵.

11. ARSLAN, F., "Hazar'da Petrol Fırtınası-I. Hazar Göl mü, Deniz mi?", Zaman Gazetesi, 30 Ocak 1997.

12. CROISSANT, C.M. - CROISSANT, M.P., "Hazar Denizi'nin Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", Avrasya Etütleri, C. 3, Sayı 4, Kış 1996-1997, s. 43.

13. PAMİR, N., Bakü-Ceyhan Boru Hattı (Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun), Ankara 1999, s. 88.

14. "The Rise and Fall of the Caspian Sea", National Geographic, May 1999, s. 11.

15. PAMİR, N., age., s. 58.

Hazar bölgesinin en büyük ve verimli petrol ve doğal gaz sahaları Hazar'ın güney bölgesinde, özellikle Azerbaycan'ın Apşeron Yarımadası'nda, batı Türkmenistan'ın Peri-Balkhan bölgesine uzanan bir bölge boyunca keşfedilmiştir¹⁶. Bugün en verimli olanlar Azerbaycan'ın Güneşli, Azeri ve Çırac yatakları, Kazakistan'ın Tengiz petrol bölgesi, Batı Türkmenistan'ın Peri-Balkhan bölgesidir. Azerbaycan çok büyük petrol rezervleri nedeniyle yüzyılın bu yana uluslararası yatırımcıların dikkatini çekmiştir. Sovyetler döneminde de, Hazar bölgesi enerji yatırımlarının merkezi hep Bakü olmuştur. Azerbaycan'ın tespit edilmiş petrol rezervleri 3.6 milyar varil olup, bölgede Rusya ve Kazakistan'dan sonra üçüncü sıradadır. Ancak, Azerbaycan petrolünün eski SSCB içerisinde çıkarılan en kaliteli petrol olduğu bilinmektedir¹⁷. Denizdeki petrol rezervleri de Azerbaycan petrolünün üzerine 27 milyar varillik bir potansiyel eklemektedir. Azerbaycan Petrol rezervlerinin %47.7'si Hazar'dadır ve bu gün Azerbaycan petrolünün yaklaşık 2/3'ü Hazar'dan çıkartılmaktadır¹⁸. Azerbaycan'ın tespit edilmiş ve potansiyel gaz rezervleri toplamı ise 46 trilyon kübik fit (tef)¹⁹ olarak ifade edilmektedir²⁰.

Kazakistan'ın tespit edilmiş petrol rezervleri 10 milyar varildir. Ancak potansiyel petrol rezervlerinin 85 milyar varil olduğu belirtilmektedir. Yalnızca Tengiz Sahası rezervleri, tespit edilmiş rezerv miktarını iki katına çıkaracaktır. Gaz rezervleri ile ilgili çalışmalar çok sınırlıdır. Tespit edilmiş gaz rezervleri yalnızca 53 tef iken, tahmini rezervin 88 tef civarında olduğu belirtilmektedir.

16. National Geographic, s. 12.

17. Azerbaycan'da çıkarılan petrol 0.813'ten 0.86647'ye kadar olan yüksek oktanlı hafif petroldür. OGAN, S., agm., s. 13.

18. OGAN, S., agm., s. 13. Azerbaycan'ın Hazar'da 14 petrol yatağı bulunmaktadır. Bunlardan 8'de petrol, 3'te petrol ve gaz, 3'te ise petrol ve sıkıştırılmış gaz çıkarılmaktadır. ASLAN, Y., Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara 1997, s. 52.

19. Bundan sonraki açıklamalarımızda Trilyon Kübik Fit'i ifade etmek için bu kısaltma kullanılacaktır.

20. Hazar bölgesindeki kıyıdaş devletlerin petrol ve gaz rezervleri için bkz. EK-2.

Türkmenistan'ın tespit edilmiş doğal gaz rezervi 98 tcf, olası gaz rezervi ise, 159 tcf'dir. Türkmenistan'ın tespit edilmiş petrol rezervi 1.7 milyar varil iken, olası petrol rezervleri ise 32 milyar varil olarak tahmin edilmektedir.

Rusya, bugün için dünyanın bilinen gaz rezervlerinin %35'ine sahiptir. Petrol rezervlerinde ise bu oran %5'tir. Rusya'nın petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemli bölümü Batı Sibiry ve Volga-Ural bölgelerindedir. Rusya'nın Hazar kesimindeki petrol ve gaz rezervlerinin çok düşük olduğu tahmin edilmektedir.

Bölgedeki petrol ve doğal gaz potansiyeli bu denli büyük ekonomik önem arzederken, söz konusu petrol ve doğal gazın uluslararası pazarlara kesintisiz ve güvenilir olarak ulaştırılmasının önündeki politik engeller, bölgedeki yatırımlar açısından önemli sorun teşkil etmektedir.

C. Bölgede Yapılması Öngörülen Yatırımlar

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Rus olmayan üç kıyı devletinin - Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan - bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Hazar'ın önemi büyük ölçüde artmıştır. Hazar'ın geniş enerji rezervlerini işletmeye istekli bu üç eski Sovyet Cumhuriyeti, Batılı firmaları bölgede yatırım ve enerji kaynaklarını işletmeye davet etmiştir. Bu vesileyle geçen birkaç yılda petrol konsorsiyumlarıyla bir dizi anlaşmalar imzalanmıştır. Örneğin, Nisan 1993'de ABD'nin Chevron şirketi, Kazakistan'ın büyük Tengiz alanının işletilmesi amacıyla Tengiz-Chevroil adında bir ortaklık oluşturarak Kazakistan'la 40 yıl için toplam 20 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamıştır²¹. Ayrıca 1996 yılında Kazakistan'ın ortaya çıkarılan yeni petrol yataklarına da bu şirket tarafından yatırım yapılması düşünülmektedir.

21. COLL. S., "Orta Asya'daki Büyük Petrol Oyunu (Çev. Olgun Bekar)", Yeni Forum, Temmuz 1993, s. 33. Yaklaşık 7 milyar varil üretilebilir petrol ve 10 tcf'lik doğal gaz rezervi ile bu proje dünyanın en sayılı projeleri arasındadır. PAMIR, N. sayı, s. 56.

Azerbaycan, petrol kaynaklarının işletilmesi için bölgeye yabancı yatırım çekmede en başarılı olan Hazar devletidir. Batılı firmaların ülkenin petrol sanayiine yatırım yapmayı çekici bulmalarının bir nedeni de Hazar'ın batısının çok iyi incelenmiş olması ve bu nedenle de yeni kapsamlı jeolojik çalışmalara gerek duyulmamasıdır. Ayrıca buna, bölge petrolünün yüksek kalitede olması ve petrol sanayiinin gelişmişliği de eklenebilir.

Eylül 1994'te Azerbaycan hükümeti, batılı firmaların oluşturduğu konsorsiyumla 8 milyar dolarlık bir anlaşma imzalayarak yabancı kuruluşların dikkatini Hazar'daki rezervlere çekmeyi başarmıştır²². "Asrın Antlaşması" olarak adlandırılan bu antlaşma Güneşli, Azeri ve Çirak sahalarında hesaplanan 4 milyar varil petrolün çıkartılmasını ve işletilmesini öngörmektedir. Bu sahalarda 30 yıllık bir dönem içerisinde 511 milyon ton ham petrol üretilerek bugünkü kurlar üzerinden 50 milyar dolarlık bir kazanç sağlanacağı tahmin edilmektedir²³.

"Asrın Antlaşması"na 1995 ve 1996 yıllarında Azerbaycan ile uluslararası konsorsiyumlar arasında imzalanan üç ayrı antlaşma ile devam edilmiştir. Bu üç ayrı antlaşmaya konu olan alanlar Azerbaycan'ın Hazar kıyısındaki Karabağ, Şah Denizi, Eşrefi ve Tan Yıldızı yataklarıdır. Bu sahalar toplam 8 milyar dolarlık bir yatırımı gerektirmektedir²⁴. Azerbaycan, bu antlaşmalarla sınırlı kalmayarak, diğer sahaların da işletilebilmesini sağlamak amacıyla antlaşmalar yapmak üzere görüşmelerini sürdürmektedir.

Bu antlaşmaların yaşama geçirilmesi halinde büyük rakamlara ulaşan petrol ve doğal gaz, gelecek 10-15 yıl içinde batının kârlı pazarlarına ulaşabilecek ve çok yüksek rakamlara ulaşan rezervlerini böylece verimli bir şekilde değerlendirmeyi başaran bu

-
22. Bu konuda geniş bilgi için bkz. ALIYEV, H., Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü, Sabah Yayınları, İstanbul 1998.
 23. FULLER, L., "Azerbaijan Signs Another Oil Contact", OMRI, Daily Digest, 16 Aralık 1996.
 24. Bu antlaşmaların içerikleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. The USACC Investment Guide to Azerbaijan 1999, s. 66-67.

devletler, geleceklerini ve gelişmelerini de büyük ölçüde garanti altına almış olacaktır.

3. BÖLGENİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile Hazar'ın öneminin, yatırım ve enerji beklentisi yanında, bölge haritasının şekillenmesi bakımından da arttığı görülmektedir. Avrupa ve Asya arasına yerleşen Hazar, bölgede stratejik çıkarı olan üç bölgesel aktör -Rusya, Türkiye ve İran- arasında jeopolitik çekişmeye konu olmuştur.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede stratejik önemi daha da artan ülkelerden biridir. Özellikle Hazar bölgesinde cereyan eden jeopolitik olaylar, Türkiye'yi bölgeye yönelik stratejiler tespit etmeye zorlamıştır. Yanı başındaki bölgede tüm dünyanın dikkatini çeken muazzam bir doğal zenginlik, bölge ile etnik, din ve dil bağı bulunan Türkiye'de de doğal olarak heyecan yaratmıştır.

Özellikle, Hazar petrollerinin uluslararası piyasalara ulaştırılmasında önemli bir rol almaya çalışan Türkiye, Bakü ile Ceyhan arasında inşa edilecek boru hattı ile hem ekonomik kazanç ve siyasi ağırlık sağlamayı, hem de dev petrol tankerlerinin Boğazlar üzerindeki yükünü hafifletmeyi amaçlamaktadır²⁵.

Hazar petrollerini uluslararası piyasalara taşıyacak boru hattı Türkiye'den geçerse, Türkiye bölgesel enerji kaynaklarının nakil yolları üzerinde kontrolü sağlayarak önemli ölçüde gelir elde edebilecektir. Boru hattından elde edilen gelir, Türkiye'nin petrol harcamalarının azalmasına da katkıda bulunacaktır.

Türkiye'nin Hazar bölgesine ilgi göstermesinin ekonomik olduğu kadar, siyasi ve stratejik nedenleri de vardır. Açık denizlere kıytları olmayan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gazının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaşması, Ankara'ya göre, bir yandan bu ülkelerin bağımsızlıklarını pe-

25. SARIİBRAHİMOĞLU, L., Kurt Kapanında Kısır Siyaset, Ankara 1997, s. 9.

kıstirmek ve Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak, diğer yandan ise Türkiye'nin bölgedeki siyasi ağırlığını artırmak açısından önemlidir²⁶. Bu anlamda, bölgesel enerji kaynaklarının nakil yollarını kontrol etmek, Asya ve Avrupa arasında yer alan Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik önemini bir kez daha artırabileceği gibi, Türkiye'nin Ortadoğu petrollerine ve Rus doğal gazına olan bağımlılığını da azaltabilecektir²⁷.

İran, bölgedeki gelişmelere iki açıdan yaklaşmaktadır. Hem bölgedeki nüfuzunu arttırmak için uğraşmakta, hem de bölge devletlerinden gelebilecek potansiyel tehlikelerden korkmaktadır. Bir yandan bölge, uluslararası planda yalnızlık içinde bırakılan İran'a doldurmayı arzu ettiği bir güç boşluğu sunmuştur. İran, özellikle Azerbaycan ve Ermenistan ile güçlü bağlar kurmaya çalışarak Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine kendi nüfuzunu yaymasını engellemeğe çalışmıştır. Diğer yandan ise, Azerbaycan'daki gelişmelerin ülkesinin kuzeyinde ikamet eden 23 milyon etnik Azeri arasında ayrılıkçı duyguların artmasına neden olabileceğinden korkmuştur. Bugün bölgedeki İran-Azerbaycan ilişkilerinin temelinde bu neden yatmaktadır²⁸. Ayrıca İran, bölge ülkelerinin kaynakları aracılığıyla güçlenmesinin kendi aleyhine olacağı ihtimali ile de kaygılanmaktadır. Kısaca İran, Azerbaycan ve Orta Asya politikası ile nüfuzunu artırma, güvenlik ve toprak bütünlüğünü devam ettirme arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır.

Rusya'nın Hazar bölgesi politikası "Yakın Çevre" doktrini olarak bilinen politika doğrultusunda şekillenmektedir. Rusya, bölgede yüzyıllardır var olan nüfuzunu iki tarihi ve doğrudan rakibi olan İran ve Türkiye aleyhine devam ettirmeye çalışmaktadır. Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, daha önce kendi bünyesinde olan bu devletleri "Bağımsız Devletler Topluluğu" adı al-

26. ALTUNIŞIK, M. B., "Uluslararası Sistemdeki Değişmelerin Işığında Petrol, Ortadoğu ve Türkiye", İktisat Dergisi, Ocak 1998, s. 57.

27. ASLAN, Y., a.g.e, s. 102.

28. PAMIR, N., a.g.e, s. 46.

tında toplamaya girişmesi, bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin siyasi anlamda Rus etkisinden kurtularak ekonomide bağımsız hareket etmeleri sonucu manevra kabiliyetlerini geliştirmelerini önlemeye yöneliktir. Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya'yı "arka bahçe" olarak değerlendirmekte ve kendini bölgede barış ve istikrarın tek garantörü olarak görmektedir. Bu doğrultuda, özellikle diğer cumhuriyetlerde yaşayan 25 milyona yakın Rus azınlığın haklarını bahane ederek dolaylı ya da dolaysız müdahalelerle Rusya, bölgede etkisini arttırmaya çalışırken, Türk ve İran etkisini de kırmaya çalışmıştır. Nitekim, Gürcistan'da yaşanan çatışmalarda, Rusya'nın ayrılıkçı Abhazlar'ın yanında yer alması, Azerbaycan'da *Suret Hüseyinov*'un yaptığı darbeye oynanan rol ve Çeçenistan'daki Rus askeri politikası, Moskova'nın bölgede denetimi sağlamak ve etkisini artırmak için askeri çatışmalara dahi girmekten çekinmediğinin somut göstergeleridir²⁹.

Petrol, İran, Türkiye ve Rusya arasında bölgede yaşanan nüfuz mücadelesinin temel faktörü olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik ve siyasi bağlantılarını kendi rakiplerinin zararına şekillendirmeye niyetli olan her Hazar devletinin kendi zengin enerji kaynaklarını geliştirmeye çalışması da bu çabanın bir parçası olmuştur³⁰. Bölgede jeopolitik nüfuz için devam eden bu rekabetin bir önemli yansıması da Hazar'ın statüsü sorununda ortaya çıkmaktadır³¹.

29. AKTÜKÜN, İ., "Uluslararası Sistemde Hegemonya Mücadelesinin Bir Yansıması: Boru Hatları", *İktisat Dergisi*, Ocak 1998, s. 74. En son 28 Ekim 1999 tarihinde, Erivan'da, Ermenistan Parlamentosunda Başbakan ve yedi Ermeni siyasetçinin öldürülmesi olayında da Moskova'nın rolünün olduğu söylenmektedir. Çünkü Ermenistan, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'la bir anlaşmaya doğru ilerlediği izlenimini veriyordu. Bu ise, Kafkasya'daki gerilimin sürmesiyle akabinde "Hakem" rolünü üstlenebilecek Moskova'nın çıkarlarına ters düşmekteydi. SOULE, V., "Kafkasya'da Rus Oyunu (4 Kasım 1999 Liberation Gazetesinden alıntı)", *Radikal Gazetesi*, 7 Kasım 1999'dan naklen.

30. CROISSANT, C. M., *agm.*, s. 26.

31. Nitekim uzmanların çoğu, Rusya Dışişleri Bakanlığı ve diğer yetkililerin Hazar ve onun statüsü konusundaki "yaygara"sının, aslında Rusya'nın petrol sanayiine hizmet ettiğini ifade etmektedirler. ASLAN, Y., *age.*, s. 72.

II. HAZAR : DENİZ Mİ, GÖL MÜ?

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar'a kıyıdaş devletlerin sayısının beşe yükselmesi ve petrolün yeni oluşan bu devletlerin ekonomisindeki önemli rolü, Hazar'ın hukuki statüsü tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Özellikle Rusya ve İran, Azerbaycan ile Kazakistan'ın yabancı şirketlerle yaptıkları anlaşmalara tepki göstererek Hazar'ın statüsü sorununu sürekli olarak gündemde tutmaya başlamışlardır.

Hukuksal statünün belirlenmesi açısından ilk olarak Hazar'ın deniz mi, yoksa göl mü olduğunun saptanması gerekmektedir; çünkü, Hazar'ın deniz veya göl olarak tanımlanması, hukuki açıdan farklı sonuçlar doğurmaktadır. Zaten konuyla ilgili taraflar arasında uzlaşmaya varılamayan noktalardan biri de budur. Bu nedenle her iki olasılığı değerlendirmekte yarar vardır.

1. HAZAR'IN DENİZ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Hazar'ın deniz olup olmadığını anlayabilmek için uluslararası belgelere bakmak gerekir. Bu nedenle deniz hukuku hakkında en son düzenlemeleri içeren 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne³² müracaat etmek konumuz açısından yararlı olacaktır. 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren bu sözleşmeyi Hazar'a kıyıdaş hiç bir devlet henüz onaylamamış olsa da (Rusya ve İran imzalamış ama henüz onaylamamışlardır), bu devletler sözleşmenin yapılageliş kaynaklı (nitelikli) ve itiraz etmedikleri hükümleri ile yine de bağlihdırlar³³.

BMDHS'nin 122. maddesinde "*kapalı ve yarı kapalı deniz, iki veya daha fazla devlet tarafından etrafi çevrilmiş ve başka bir denize veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibariyle iki veya daha fazla sayıdaki kıyı devletinin ka-*

32. Bundan sonraki açıklamalarımızda Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni, kısaca (BMDHS) olarak ifade edeceğiz.

33. ÇOLAKOĞLU, S., "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", A.Ü.S.B.F. Dergisi, C. 53, Ocak-Aralık 1998, s. 114.

rasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza veya deniz manasına gelir" şeklinde tanımlanmıştır³⁴. Bu tanıma göre Don ve Volga kanallarıyla Karadeniz'e, oradan da açık denizlere çıkma imkanı olan Hazar'ın, yarı kapalı deniz olarak değerlendirilmesi mümkündür³⁵. Bu anlamda, eğer Hazar kapalı veya yarı kapalı deniz statüsünde kabul edilirse, Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarında uluslararası su yolu rejimi uygulanabilecek ve Hazar'a kıyıdaş olan ülkeler bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olabileceklerdir³⁶.

Ancak, gerek Sovyetler Birliği zamanında, gerekse bugün, bu kanallar iç sular rejimine tâbidir ve Rusya'nın bu kanallar üzerinde münhasır yetkisi devam etmektedir. Bu kanalları uluslararası su yolu rejimine açmayı reddeden Rusya, zaten Hazar'ın deniz olarak nitelendirilmesine de karşıdır.

Buna rağmen Sovyetler Birliği'nin halefi durumunda bulunan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın "kazanılmış haklar" ilkesi gereğince, bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olmaları gerekmektedir ve bu uygulama, Hazar, deniz statüsünde olmasa bile halef devletler için geçerli olmak durumundadır.

Ayrıca, 1982 BMDHS'nin 124. maddesine göre Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan coğrafi bakımdan elverişsiz ülke konumundadır³⁷ ve bu nedenle kanallardan serbest geçiş yapma hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Kıyıdaş devletler bu sözleşmeyi onayladıkları takdirde ilgili madde Hazar için uygulanabilecektir³⁸.

34. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, Çev. ÖZMAN, A., İstanbul 1984, s. 55.

35. CROISSANT, C. M., agm, s. 23.

36. ÇOLAKOĞLU, S., agm, s. 114.

37. BMDHS md. 70/2'ye göre: "Coğrafi bakımdan elverişsiz devletler'den, kapalı veya yarı kapalı bir denize kıyısı bulunan devletler de dahil olmak üzere, coğrafi durumları, nüfuslarının bütününe veya bir kısmının besin olarak balık ihtiyacını yeterli şekilde sağlamalarını alt-bölgesel veya bölgesel devletlerin münhasır ekonomik bölgelerindeki canlı kaynakları kullanmalarına bağlı kılan sahildevletleri ile; kendilerine has bir münhasır ekonomik bölge iddiasında bulunmayan sahildevletleri anlaşılır." Bkz. ÖZMAN, A., agm, s. 34.

38. ÇOLAKOĞLU, S., agm, s. 114.

2. HAZAR'IN GÖL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Birkaç devletin ülkesi arasında yer alan göller, ilgili devletler arasında sınıflandırma suretiyle bölüştüğü için, ulaşım ve öteki devlet yetkilerinin kullanımı bakımından genellikle bu alanlar üzerinde, doğrudan uygulanacak nitelikte uluslararası hukuk kuralları yoktur. Bu durumdaki göllerin, yalnızca sularının endüstriyel ve tarımsal amaçlarla kullanılması, ya da çevre koruması konularında uluslararası hukukun öze ilişkin kurallarına bağlı oldukları görülmektedir³⁹.

Uluslararası göllerin kullanımına ve paylaşımına ilişkin geniş geçerliliği olan uluslararası hukuk kurallarının varlığından söz etmek olanağı olmadığı için, Hazar'ın paylaşılmasında kıyıdaş devletlerin uzlaşması önem taşımaktadır. Bu güne kadar ise bu uzlaşma sağlanamamış ve Hazar'ın kullanımı ve paylaşımı için farklı iki öneri ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi Rusya'nın savunduğu "*condominium (ortak yönetim)*", diğeri ise Azerbaycan tarafının ileri sürdüğü "*sektörel paylaşım*" görüşüdür.

A. Condominium

Uluslararası hukukta "ortak egemenlik" rejimi, genel olarak "*condominium*" şeklinde ifade edilmektedir. *Condominium*, iki devletin bir ülke üzerinde devlet yetkilerini beraberce ve eşit şekilde kullanmalarıdır⁴⁰; yani, o alan, bu devletlerden hiçbirinin ülkesine ait olmamakta, ilgili devletler bu alan üzerinde yetkilerini birlikte kullanmaktadırlar.

Kara bazlı *condominium*'un birkaç örneği olmasına karşın, kapalı veya yarı kapalı su alanlarına ilişkin ortak yönetim düzenlemesi açısından yalnız bir örnek mevcuttur: El Salvador, Honduras ve Nikaragua arasındaki Fonseca Körfezi. Her ne kadar ortak yönetim, genelde ilgili taraflar arasında açık antlaşmalarla oluş-

39. PAZARCI, H., Uluslararası Hukuk Derstleri, II. Kitap, Ankara 1998, s. 294.

40. MERAY, S., Devletler Hukuku'na Giriş, C. 1, Ankara 1968, s. 225.

turulursa da, Fonseca Körfezi'nin statüsü Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) bir kararı sonucu gerçekleşmiştir. Bu kararın arkasında yatan neden, önceleri tek bir devlete (İspanya) ait olan körfezde, uzun zaman bir bütün olarak davranılmış olması ve Divanın halef devletlerin ortaya çıkmasından sonra bu birliğin bozulmasında bir yarar görmemesidir⁴¹.

Uluslararası Adalet Divanı'nın bu kararı, "Hazar'da ortak yönetim" şeklindeki Rus tezini destekler mahiyettedir. Ancak bu örneğin, Hazar'a uygulanması pek mümkün değildir. Çünkü Hazar ile Fonseca körfezi arasında önemli bir fark vardır. Hazar, öteden beri iki farklı devlet (Çarlık Rusya/SSCB-İran) tarafından kullanılmıştır.

B. Sektörel Bölünme

Hazar'ın statüsünün belirlenmesindeki tezlerden biri de, özellikle Azerbaycan tarafından savunulan, Hazar'ın beş kıyı devleti arasında bölünerek her bir kıyı devletinin tıpkı kendi kara alanındaki gibi egemen haklara sahip olmasıdır. Uluslararası hukuka göre, bu şekildeki bölünmede, devletler anlaşarak istedikleri düzenlemeye gitmekte serbesttirler.

Sektörel bölünmeyi esas alan pek çok örnek antlaşma mevcuttur ve bunların çoğunda *orta hat/şifit uzaklık* ilkesinin uygulandığı görülmektedir. Kenya, Tanzanya ve Uganda arasındaki Victoria Gölü, Kanada ve ABD arasındaki Büyük Kuzey Amerika Gölleri, Malawi ve Mozambik arasındaki Malawi Gölü, Fransa ve İsviçre arasındaki Cenevre Gölü, Nijerya, Çad ve Kamerun arasındaki Çad Gölü, Almanya, Avusturya ve İsviçre arasındaki Bodensee Gölü bu tür paylaşım örnekleri olarak gösterilebilir⁴². Görüldüğü gibi, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi tezi çok daha geniş bir hukuksal uygulama ve geçerliliğe sahiptir.

41. CROISSANT, C. M., agm, s. 28; ASLAN, Y., age, s. 159.

42. SCHOIFELD, C., agm, s. 78; ASLAN, Y., age, s. 158.

3. İLGİLİ ANTLAŞMALARA GÖRE HAZAR

Hazar'ın hukukî statüsünün belirlenmesinde Hazar'a ilişkin yapılmış antlaşmalar bize ışık tutabilir. Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Hazar'ın statüsüne ilişkin genel nitelikte bir antlaşma yapılmamıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar ise, Hazar'ı ortak olarak kullanan Çarlık Rusya/SSCB ve İran arasında Hazar'da egemenlik ve yetki sorunuyla ilgili 4 tane genel nitelikte antlaşma yapılmıştır.

Hazar'a ilişkin genel nitelikteki ilk antlaşma, Çarlık Rusya'sı ile İran arasında yapılan 10 Şubat 1828 tarihli Türkmençay antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın 4. maddesi Rusya ile İran arasındaki sınırın Hazar'da sona erdiğini ifade etmekte, 8. maddesi ise sadece Rusya'nın Hazar'da kuvvet bulundurma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir⁴³.

Bu durum, Çarlık Rusya'sının yıkılmasına kadar devam etmiş ve Bolşevik Devrimi ile kurulan Sovyet Rusya, İran ile yeni bir antlaşma yapmıştır. 26 Şubat 1921 tarihinde yapılan bu Dostluk Antlaşmasının 11. maddesi ile İran'ın Hazar'da donanma bulundurmasını engelleyen Türkmençay Antlaşması iptal edilmiştir. Bu antlaşmaya göre iki taraf Hazar'da kendi bayrakları altındaki gemilerle seyrüsefer konusunda eşit haklara sahip olacaklardır⁴⁴. Hazar'a ilişkin bir çok düzenleme içeren antlaşma, statü konusunda açık bir düzenleme getirmemiştir. Ancak 1 Ekim 1927 tarihinde Pehlevi Limanı'na ilişkin nota teatisinde Hazar'ın Sovyet-İran denizi olarak nitelendirildiği görülmektedir⁴⁵.

27 Ağustos 1935 tarihli Ticaret Antlaşmasınının 14. ve 15. maddelerinde Sovyet ve İran gemileri için serbest seyrüsefer hakkı ile

43. SCHOIFELD, C., agm, s. 78.

44. DABIRI, M. R., "A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basis for Peace and Development", The Iranian Journal of international Affairs, Spring-Summer 1994, s. 30-31.

45. MEHMETOV, R. F., "Mejdunarodno-Provovoy Status Kaspiyskogo Morya Kak Pogranıçnogo Özera (Bir Sınır Gölü Olarak Hazar'ın Uluslararası Statüsü)", Beynähalk (Uluslararası) Hukuk Dergisi, Bakü 1998, No 1, s. 11

10 millik bir münhasır balıkçılık alanı kurulması öngörülmüş, ancak resmi sınır tayin edilmemiştir.

25 Mart 1940 Tahran Antlaşması büyük ölçüde 1935 Antlaşmasının hükümlerini teyit etmiştir. Antlaşmaya yönelik nota teatilerinde Hazar'ın Sovyet-İran denizi olduğu daha açık bir şekilde ifade edilmiştir⁴⁶.

Her ne kadar nota teatileri bu şekilde değerlendirmeler içeriyorsa da, genel nitelikteki bu antlaşmaların hiç birisi Hazar'da sınırların belirlenmesi ve kullanım konusunda açık bir hüküm içermemektedir; yani, mevcut antlaşmaların yetersizliğinden dolayı, antlaşmalar hukukuna göre Hazar'ın statüsünü çözmek mümkün değildir. Bu nedenle taraf devletlerin bir araya gelerek Hazar'ın statüsünü belirlemeleri gerekmektedir. Bu konuda ise, Hazar'a kıyıdaş devletlerin tutumları ve bugüne kadarki uygulamaları önem taşımaktadır.

III. KIYIDAŞ DEVLETLERİN HAZAR'IN STATÜSÜ KONUSUNDAKİ TUTUMLARI

I. RUSYA

Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde tarihi, stratejik ve ekonomik sebeplerden ötürü en etkili olabilecek ülke Rusya Federasyonu'dur. Orta Asya ve Kafkasya konusunda özel hassasiyet gösteren Rusya'nın bu hassasiyetinin ardında, stratejik çıkarların yanı sıra, bölgenin doğal kaynak zenginliği ve doğal gaz ile petrol boru hatlarının geçiş yolu üzerinde bulunması yatmaktadır. Yeniden "küresel bir güç" olmayı hedefleyen Moskova açısından bölge, vazgeçilmez bir önem taşımaktadır⁴⁷. Bu nedenle Rusya, Hazar'ın statüsü konusunda kendi çıkarlarına uygun politika izlemektedir.

46. MEHMETOV, R. F., agm, s. 12.

47. AKTÜGÜN, G., agm, s. 74.

İlk olarak Rusya, Hazar'ın "Deniz" olmadığını ve 1982 BMDHS'nin Hazar'a uygulanamayacağını savunmaktadır. Bu tezini özellikle 1993'ten bu yana kesin bir şekilde dile getirmeye başlayan Rusya, bu çerçevede Volga ve Don kanallarına uluslararası statü tanınmasını kabul etmemektedir. Hazar'ı Baltık Denizi'ne ve Karadeniz'e bağlayan bu kanalların yapay su yolu olduğunu ileri süren Rusya, bu kanallar ve nehirlerin uluslararası hukukun konusu olmadıklarını iddia etmektedir⁴⁸.

Aynı şekilde Hazar'ın "sınır gölü" statüsünü de çıkarlarına ters gören Rusya, Hazar'ı "kapalı su rezervi" olarak adlandırmakta ve taraflara "condominium (ortak yönetim)" esasında özel statü önermektedir. Rusya'ya göre, Hazar'da sektörel bölünme mümkün değildir. Eğer bir paylaşım söz konusu olacaksa, bu Hazar'ın sadece minimal kısmını kapsamalıdır. Kalan yerler kıyıdaş devletlerin ortak hakimiyetinde bulunmalı ve bu kısımdaki doğal kaynakların işletilmesi ortaklaşa yapılmalı ve elde edilen gelir de ortak paylaşılmalıdır⁴⁹. Kıyıdaş ülkelerin tek taraflı işlemlerinin kabul edilmez olduğunu vurgulayan Rusya, 5 Ekim 1994'te Birleşmiş Milletler'de konuyla ilgili bir memorandum yayınlamıştır. Söz konusu belgenin son kısmı şu şekilde kaleme alınmıştır.

*"Hazar Denizi'nde tek taraflı bir eylem hukuk dışıdır ve yasal düzeni sağlamak ve tek taraflı eylemlerin sonuçlarını gidermek için gerekli ve uygun önlemleri alma hakkını kendisinde saklayan Rusya Federasyonu'nca tanınmayacaktır. Bu tür olayların tüm sorumluluğu, büyük maddi zararlar dahil, tek taraflı eyleme katılanın olacaktır ve böylece Hazar'ın yasal durumuna ve uluslararası antlaşmalara göre üstlendikleri yükümlülüklerine saygısızlıklarını göstermiş olacaklardır."*⁵⁰

48. NUGMAN, G., "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", Avrasya Etiütleri, İkibahar 1998, s. 84.

49. SARIİBRAHİMOĞLU, L., "Boru Hatına Hazar Gölgesi", Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ağustos 1995.

50. SCHOFIELD, C., agm, s. 6.

Rusya, Hazar kartını ilk defa 1993'te, Heşterhan'da, Rusya ve Azerbaycan Savunma Bakanlarının bulunduğu toplantıda ortaya attı. Rusya, Hazar'da kıta sahanlığının 12 deniz mili olarak Azerbaycan tarafından kabul edilmesi halinde, Ermeni işgaline son verilmesi için Ermanistan'a tesir edeceğini ve askeri operasyonların durdurulacağı vaadinde bulundu. Daha sonra 1995'te dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Yardımcısı *Arbert Çernişev*, Bakü'ye Hazar'ın statüsüne ilişkin yeni tekliflerle geldi. Bu defa Rusya, Hazar için 20 deniz mili kıta sahanlığı öneriyordu⁵¹. En son Aşkabat'ta 20 Kasım 1996'da Dışişleri Bakanları seviyesinde gerçekleştirilen toplantıda, Rusya Dışişleri Bakanı *Primakov* Hazar'da kıta sahanlığının 45 mile çıkartılmasını teklif etmişti. Bununla Rusya, kıyıdaş ülkelerin her birine 45 millik egemenlik alanının tanınmasını ve bu alanın dışında kalan bölgenin ortak yönetim esasına göre kullanılmasını öneriyordu⁵².

Ancak, Rusya'nın son dönemlerde yeni bir görüş üzerinde durduğu görülmektedir. Şöyle ki, Rusya, Şubat 1998'de Kazakistan'la Hazar'ın statüsüne ilişkin bir uzlaşma metni kabul etti. Buna göre taraflar, Hazar'ın deniz tabanını eşit uzaklık ilkesine göre tamamen bölmüş, su kitlesini ise ortak kullanıma bırakmışlardır. Ancak bu metinde, kıyıdaş devletlerin Hazar üzerinde sahip olacakları ulusal sektörler konusunda bir açıklama yapılmamıştır⁵³.

Bu metin daha sonra Rusya ve Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın onayı ile bir antlaşma taslağı şekline dönüştürülerek, 6 Temmuz 1998'de Moskova'da imzalanmıştır. Böylece Rusya, "deniz dibi bölünebilir, ama su kitlesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tâbidir" görüşünü benimsemiş oldu. Rusya'nın bu

51. ARSLAN, F., "Hazar'da Petrol Fırtınası-I, Hazar Göl mü, Deniz mi?", Zaman Gazetesi, 30 Ocak 1997.

52. CAREY, S.-WACK, D., "Overview of the Caspian Sea Legal Regime", The USACC Investment Guide to Azerbaijan 1999, s. 7; CROISSANT, C. M., agm, s. 35.

53. ÇOLAKOĞLU, S., agm, s. 110.

tutumuyla, uzun süre savunduğu "ortak yönetim (*condominium*)" görüşünden vazgeçtiği ve "sınır gölü" görüşüne yaklaştığı söylenebilir⁵⁴.

Bu gelişmelere rağmen Rusya, Kazakistan'la yapılan anlaşmanın Hazar'da yeni bir statü oluşturduğuna karşı çıkmakta ve Hazar'ın tam paylaşılmasını halen kabul etmemektedir. Rusya'nın bu tutumunun temelinde yatan esas nedenlerden biri, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi halinde kendisinin payına düşecek alandaki enerji kaynaklarının azlığıdır⁵⁵. Rusya, ortak yönetim tezini savunarak, Hazar'ın tümünden yararlanmak istemektedir; çünkü ancak bu şekilde bölgeden daha çok gelir elde edilebileceğinin bilincindedir.

Rusya'nın Hazar'ın sektörel bölünmesini engellemek için ileri sürdüğü resmi gerekçelerden biri de, tam bölünmenin doğal çevreye zarar vereceği düşüncesine dayanmaktadır. Rusya, Hazar'ın korunması gereken eşsiz bir doğal çevreye sahip olduğunu iddia etmekte, eğer Hazar sektörlere bölünürse bunun neden olacağı çevresel kirlenmeden korunması gereken bir balıkçılık sanayiinin varlığını gündeme getirmektedir. Ortak yönetimin, denizin doğal kaynaklarını, özellikle Sovyetler Birliği ve İran arasındaki anlaşmalarla güvence altına alınmış balıkçılık haklarını daha iyi koruyacağı iddia edilmektedir⁵⁶.

54. CAREY, S. - WACK, D., agm, s. 77; ÇOLAKOĞLU, S., agm, s. 110.

55. CAREY, S. - WACK, D., agm, s. 76.

56. Rusya, eski Sovyet-İran anlaşmalarının hâlen geçerli olduğunu ve bunun diğer Cumhuriyetler açısından da bağlayıcı olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, 25 Ekim 1995'te Azerbaycan Anayasası'nın taslak metninin yayınlanmasından hemen sonra Rusya Dışişleri Bakanlığı Moskova'daki Azerbaycan Büyükelçiliğine sert bir nota verdi (Taslağın 12. maddesinde Hazar'ın Azerbaycan sektörü, Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olarak gösterilmekteydi). Rusya Dışişleri Bakanlığı 26 Şubat 1991 ve 25 Mart 1940 tarihli Sovyet-İran anlaşmalarını örnek göstererek, denize kıyısı olan ülkelere ayrılan 10 millik bölge istisna olmak üzere, şimdiye kadar Hazar'da sınır olmamasını bildirdi. Notada, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasına ilişkin 21 Aralık 1991 tarihli Alma-Ata anlaşmasına da dikkat çekilerek, Azerbaycan'ın söz konusu anlaşmayı imzalayan ülkeler arasında yer aldığı ve bu anlaşmayı imzalayan ülkelerin eski Sovyetler Birliği'nin bütün uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerektiği bildirilmişti. ASLAN, Y., age, s. 82.

Rusya'nın çevreyi korumak amacıyla ileri sürdüğü bu görüşü, pek gerçekçi gözükmemektedir. Sovyet dönemi boyunca Hazar, çevre açısından dünyadaki en kirli bölgelerden biri olmuştur. Gerçekten, Azerbaycanlı bilim adamlarına göre Bakü ve Sumgait'i içeren Apşeron yarımadası Hazar'ın en çok kirlenen bölgesi olmuştur⁵⁷.

2. AZERBAYCAN

Azerbaycan, Hazar'ın "sınır gölü" olduğu düşüncesinden hareketle, orta hat esasına göre beş ulusal sektöre bölünmesini savunmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan, kıyıdaş beş ülkenin çevre, balıkçılık ve gemicilik gibi alanlarda Hazar'ı ortak kullanmaları, petrol dahil madencilikte ise Hazar'ın sularının ve sualtının dikey olarak taksim edilip egemenlik alanlarına bölünmesini ve her ülkeye ait alanlarda mülkiyet ve egemenlik ilkelerine dayalı olarak o ülke mevzuatının geçerli olması gerektiğini ileri sürmektedir⁵⁸. Azerbaycan kendi iddialarını 1995 yılında kabul edilen Anayasasında da belirtmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 11/II maddesine göre: "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin (Gölü'nün) Azerbaycan'a ait olan bölümü, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üzerindeki hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti ülkesinin ayrılmaz parçasıdır."⁵⁹

Azerbaycan, Rusya'nın iddia ettiği "*condominium*" uygulamasının hiç de iddia edildiği gibi yaygın olmadığını, tam tersine Hazar'la ilgili geçmişteki uygulamaların "sektörel bölünme" yolunda olduğunu savunmaktadır. Gerçekten de, Sovyet yetkilileri 1950'lerde Hazar'ı kıyıdaş eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında bölmüşlerdi. Bu yaklaşım hem merkezi Sovyet Hükümeti'nin hem de

57. CROISSANT, C.M., *agm.*, s.30-31.

58. SARIİBRAHİMOĞLU, L., "Boru Hatına Hazar Gölgesi", Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ağustos 1995.

59. Bkz. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ANAYASASI. Azerbaycan ve Rus Dillerinde. Bakü 1995. Anayasanın taslak metni yayınlamırken Rusya'nın bu maddeyi protesto ettiğini söylemiştik (Bkz. Dipnot 56). Buna rağmen bu madde, Anayasanın asıl metnine aynen konulmuştur.

enerji, ekonomi ve ulaşım alanları dahil Hazar'da faaliyette bulunan pek çok bakanlığın uygulamalarından açıkça ortaya çıkmaktadır⁶⁰.

Aynı şekilde, 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği Hazar'ın kuzeyini Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında eşit uzaklık ilkesine göre iktisadi bölgelere ayırmıştır. Bu dönemde Rusya dahil, hiçbir Sovyet Cumhuriyeti böyle bir paylaşım tepki göstermedikleri gibi, İran da her hangi bir protestoda bulunmamıştır⁶¹. Bu paylaşım sırasında da, eğer kıyı açıklarında adalar varsa, Hazar'a ilişkin sınırın belirlenmesinde o ada kıyıları esas alınmıştır. Hazar'ın bu şekilde paylaşılmasıyla, Kazakistan 113.000 km², Rusya 64.000 km², Azerbaycan ve Türkmenistan yaklaşık 80.000 km²lik bir alana sahip olmuş ve Sovyet Cumhuriyetleri kendi sektörlerinde kaynak arama ve çıkarma faaliyetlerini tek tarafı olarak yürütmüşlerdir⁶².

Bunun dışında 1964 yılında İran ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Hava Antlaşması ile o dönemde iki ülkenin kara sularının uç noktalarından (Astara-Azerbaycan, Hüseyinguli-Türkmenistan) düz bir çizgi çizilerek Hazar içi FIR hattı belirlenmiştir. Bu hat Hazar'ın paylaşımı anlamına gelmese de, o dönemde her iki devletin Hazar'la ilgili sınır konusundaki anlayışlarının ortaya konmasında dolaylı bir kanıt niteliğinde değerlendirilebilir⁶³.

Aslında, Azerbaycan açısından önem taşıyan nokta, Hazar'ın göl veya deniz statüsünde tanınmasından çok, münhasır yetkilerini kullanabileceği ulusal egemenlik alanının belirlenmesidir. Bu anlamda Azerbaycan, daha çok "sınır gölü" tezini savunmakla birlikte, ikinci bir teklif olarak Hazar'a deniz statüsünün uy-

60. ÇOLAKOĞLU, S., agm., s. 115.

61. KEPHANOV, Y.A., "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Cooperation and Stability", *Perceptions*, Vol. 2, No 4, December-February 1997-1998, s. 14.

62. YUSUFZADE, H., "The Status of the Caspian Sea", *Azerbaijan International*, Autumn 1994, s. 45. Azerbaycan'ın savunduğu sektörel paylaşım örneği için Bkz. EK-1

63. ÇOLAKOĞLU, S., agm., s. 115.

gulanabileceğini kabul etmekte ve 1982 BMDHS'nin Hazar'a uygulanmasını istemektedir. Azerbaycan, Hazar'ın hukuksal statüsü kesin olarak belirleninceye kadar da, her kıyı devletinin kendi bölgesinde kalacak petrol ve doğal gaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır.

Azerbaycan hükümeti savunduğu görüşü destekler şekilde, kendi sektörü kabul ettiği sınırlar dahilinde batılı firmalarla bir dizi enerji antlaşmaları imzalamıştır. Azerbaycan'ın batılı firmalarla oluşturduğu konsorsiyuma daha sonra Rusya'nın petrol devi LUKOIL şirketi de katılmıştır. Azerbaycan bu şirkete kendi payından %10'luk bir pay vermeyi kabul etmiştir. Bu durum ise Rus yetkilileri kararsızlığa itmiştir; çünkü Rusya, bir taraftan sektörel bölünmeye karşı çıkarken, diğer taraftan sektörel bölünmeyi temel alan bir antlaşmaya taraf olarak tutarsız duruma düşmüştür. Nitekim, LUKOIL'in bir devlet şirketi olduğuna vurgu yapılarak, Rusya'nın, Hazar'ın sektörel bölünmezlik tezinin çürütüldüğü dile getirilmiştir⁶⁴.

3. İRAN

İran, Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak büyük ölçüde Rusya'nın görüşlerini paylaşmakta ve Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine şiddetle karşı çıkmaktadır⁶⁵. İran'a göre, kıyı devletlerinin tek taraflı tasarrufları 1940 antlaşmasının ihlali anlamına gelmektedir, zira bu antlaşma 10 yıllık kıyı şeridi dışında ortak kullanım ilkesini benimsemiştir⁶⁶.

Uzun süre Rusya'nın tezini destekleyen İran, 1998'de imzalanan Rusya-Kazakistan antlaşmasından sonra, Hazar'a ilişkin politikasında bir anlamda yalnız kalmıştır. Nitekim İran, Rusya ve Kazakistan'ın deniz dibini paylaşmalarını Mayıs 1998'de BM nez-

64. ASLAN, Y., age, s. 59.

65. Araştırmacılara göre, İran'ın Rusya'ya yaklaşmasının temelindeki neden, Amerika'nın baskısıyla Hazar Konsorsiyumu'ndan çıkarılmasıdır. Bu yüzden Hazar'ın statüsü konusunda açıkça Rusya'yı desteklemektedir. ASLAN, Y., age, s. 110.

66. DABIRI, M.R., agm., s. 33.

dinde protesto etmiştir⁶⁷. İran bu protestosunda, Hazar'ın beş kıyı devletinin rızası olmaksızın paylaşılmasının kabul edilemeyeceğini ve tüm eski Sovyet Cumhuriyetlerinin 1921 ve 1940 antlaşmaları ile bağlı olduğunu tekrarlamıştır. Ayrıca, İran Dışişleri Sözcüsü *Hamit Rıza Âsefi*: "*Hazar'dan kıyı devletlerinin rızası alınarak yararlanılabılır. Hazar sektörüne bölünse dahi antlaşma la-yihalarındaki bazı bölgeler İran sektöründe kalacaktır. Bu alanda her hangi bir araştırmanın yapılması ise İran'ın haklarını ihlal etmektedir*" şeklinde beyanda bulunarak, özellikle Amerika-Azerbaycan arasında yapılan antlaşmaların geçerliliğinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir⁶⁸.

Kasım 1999'da yapılan AGİT İstanbul Zirvesi'nden sonra, İran ve Rusya arasında tekrar bir yakınlaşmanın yaşandığı görülmektedir. Nitekim 28 Kasım 1999 tarihinde Rusya ve İran Dışişleri Bakanları arasında yapılan toplantıda Bakü-Ceyhan anlaşması eleştirilmiş ve Rusya Dışişleri Bakanı *Igor İvanov*, İran ve Rusya'nın Kafkasya'daki jeopolitik mevkilerinin örtüştüğünü belirtmiştir⁶⁹.

Ancak hukuksal açıdan İran'ın iddiaları pek güçlü sayılamaz. Çünkü İran, 1991 yılından önce 10 millik kendi kıyı şeridi dışındaki alan fiilen Sovyetler Birliği'nin kullanımına terk etmiştir. Bugün Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi kıyılarına yakın alanda petrol çıkarmasına karşı çıkan İran, Sovyet döneminde Bakü açıklarında Moskova tarafından petrol çıkarılmasına sessiz kalmıştır⁷⁰.

4. KAZAKİSTAN

Kazakistan, baştan itibaren Hazar'ı "iç deniz" olarak nitelendirmiş ve 1982 BMDHS'nin ilgili hükümlerinin Hazar'a uygulanması gerektiğini savunmuştur. Kazakistan için kendi petrol ve

67. ÇOLAKOĞLU, S., agm., s. 112.

68. "İran ABD-Azerbaycan Petrol Antlaşmalarını Geçerli Saymıyor", Haber Gazetesi, Bakü, 2-9 Mayıs 1999.

69. "Rusya ve İran Bakü-Ceyhan'ı Eleştirdi", Müsavat Gazetesi, Bakü, 30 Kasım 1999.

70. DABIRI, M.R., agm., s. 38.

doğal gaz alanlarındaki egemenlik haklarının tanınması önemli olduğundan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın savunduğu görüşlerde bir benzerlik olduğu söylenebilir. Çünkü, Azerbaycan için de nihai paylaşım açısından, Hazar'ın deniz veya göl olarak değerlendirilmesinden çok, kendi egemenlik alanının belirlenmesi önem arz etmektedir. Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki tek fark, Azerbaycan Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlere bölünmesini savunurken, Kazakistan, deniz yatağının paylaşılmasını yeterli bulmakta, Hazar'ın sularının ise belirli münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını kabul etmektedir⁷¹. Kazakistan, bu görüşünü Temmuz 1998'de Rusya ile yaptığı iki taraflı anlaşma ile sürdürmüştür⁷². Kazakistan, bu anlaşmada deniz dibinin orta hat esasına göre tamamen bölünmesini kabul etmekle, aslında Azerbaycan'ın savunduğu "sınır gölü" görüşünü kabul edebileceğinin ilk işaretlerini vermiştir.

Nitekim daha sonra, Kasım 1999'daki AGİT İstanbul Zirvesinde Azerbaycan ile birlikte Bakü-Ceyhan Boru Hattı Anlaşması'nı imzalayan Kazakistan, Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan'ın görüşüne daha da yaklaşmıştır. Çünkü İstanbul Anlaşması, Hazar'ın statüsü ile ilgili açık bir düzenleme getirmese de⁷³, Kazakistan, bu Anlaşma ile fiili olarak, kıyıdaş Cumhuriyetlerin Hazar'ın kendilerine ait kısmında egemenlik hakkına sahip olduğunu kabul etmiştir.

5. TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan'ın Hazar'a ilişkin tutumu uzun bir süre belirsiz kalmış ve bu konuda esnek davranan Türkmenistan, hangi taraf ağır

71. ÇOLAKOĞLU, S., agm, s. 111.

72. Bu anlaşmayla ilgili olarak bkz. s. 17-18.

73. İstanbul Zirvesinde, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana Petrol Hattına İlişkin Paket Anlaşmalar imzalanmıştır. Paket anlaşmalar, üç ülke arasında akdedilen Hükümetlerarası Anlaşmayı ve parafede edilen Geçiş Ülkeleri Anlaşmalarını da içermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin garantisi ile BOTAŞ'ın Anahtar Teslim Anlaşması'nı da kapsamaktadır. "Yüzyılım Anlaşması", Sabah Gazetesi, 19 Kasım 1999; "4.7 Milyar Dolarlık İmza", Hürriyet gazetesi, 19 Kasım 1999.

basarsa, ona göre hareket etmeği yeğlemiştir⁷⁴. Özellikle, Şubat 1997'ye kadar Rusya ve İran'ın görüşlerine yakın bir görüş savunan Türkmenistan, yeni statü belirlenene kadar uygulamaların 1921 ve 1940 tarihli antlaşmalara uygun şekilde yapılmasını ve kıyıdaş devletlere bırakılacak 45 millik münhasır yetki alanı dışındaki alanların ortak kullanıma açık olması gerektiğini savunmuştur.

Daha sonra bu görüşünden vazgeçen Türkmenistan, 1997 Şubatının sonlarına doğru, Hazar'ın statüsüne ilişkin ortak bir anlaşma yapılana kadar Sovyet döneminde kabul edilen idari bölünmeye dayanacağını ve bu anlamda taraflardan her birinin kendi sektöründe petrol üretebileceklerini beyan etmiştir⁷⁵.

Türkmenistan bu tutumu ile Azerbaycan'ın görüşüne yaklaşırsa da, olayların devamı Azerbaycan ve Türkmenistan arasında bir krize yol açmıştır. Gerçekten Türkmenistan, Ocak 1997'de, Azerbaycan'a ait olan Azeri ve Çirak petrol yatakları üzerinde hak iddia etmiş, Türkmenistan Cumhurbaşkanı bu petrol sahalarının Azerbaycan tarafından konulan isimlerini değiştirerek kendi adını vermiştir⁷⁶. Bu petrol sahaları, 45 millik kıyı şeridinden daha ötede olduğu için Türkmenistan'ın, Hazar'ın fiilen ulusal sektörlerle bölünmesini desteklediği söylenebilir.

Fakat daha sonra, Türkmenistan'ın tekrar tutum değiştirdiği gözlemlenmiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın 6-9 Temmuz 1998 tarihleri arasındaki Tahran ziyareti sırasında yayımlanan ortak bildiriye, Rusya ile Kazakistan arasında Temmuz 1998'de yapılan antlaşma eleştirilmiş ve Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş devletlerin onayladığı bir antlaşma ortaya çıkana kadar İran ve eski Sovyetler Birliği arasında imzalanan antlaşmaların geçerli olacağı belirtilmiştir⁷⁷. Türkmenistan'ın Rusya - Kazakistan antlaşması sonrasında İran ile belirli ölçüde ortak hareket etmesinin ardındaki en

74. SARIİBRAHİMOĞLU, L., "Boru Hatına Hazar Gölgesi", Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ağustos 1995.

75. CAREY, S.-WACK, D., agm., s. 77.

76. NUĞMAN, G., agm., s. 88.

77. "Hazar'da Kaygı Kızıştı", Radikal Gazetesi, 9 Temmuz 1998.

önemli etken, bu ülkenin Azerbaycan ile Hazar'daki tartışmalı petrol sahalarından kaynaklanan sorunların çözülmesinin bir süre daha mümkün olmayacağı düşüncesi ve Azerbaycan'a yönelik bir destek arayışı içinde olmasıydı⁷⁸.

Daha sonraki gelişmeler sonucu, Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki sorunlar aşılmış ve bu iki devlet, Kasım 1999 AGİT İstanbul Zirvesi'nde Kazakistan ve Türkiye ile birlikte ortak bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma sonrasında Türkmenistan'ın, Azerbaycan ve Kazakistan ile ortak hareket ettiği ve Hazar'ın statüsü konusunda bu devletlerle aynı görüşü paylaştığı söylenebilir.

6. SON GELİŞMELER VE BEKLENTİLER

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede ortaya çıkan üç yeni devleti görmezden gelerek, kendisini SSCB'nin mirasçısı olarak gören ve başta petrol olmak üzere Hazar'ın zenginliklerinden geçmişteki gibi yararlanmak isteyen Rusya, daha sonra bu düşüncesinden taviz vermiştir. Gerçekten, son zamanlarda, Hazar'ı kapalı su rezervi olarak değerlendirip Hazar'daki tüm zenginliklerden pay almak için çaba harcayan ve bu konuda İran'ın sürekli desteğini alan Rusya'nın, bu düşüncelerinden 180 derece döndüğü görülmektedir⁷⁹. Nitekim, Rusya'nın Kazakistan'la 1998'de yaptığı antlaşma, onun Hazar için "ortak su kitlesi" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaştığını göstermektedir.

Acaba Rusya, bunca senedir uğraştığı bir konuda neden bu kadar kolay taviz vermiştir? Bunun en önemli nedeni, imzalanması beklenen petrol boru hatlarının güzergahı konusu olmuştur. Gerçekten de, Hazar'ın statüsü sorunu, Hazar petrol ve gazını Batı piyasalarına ulaştıracak boru hatlarının güzergahı sorunu ile yakından ilişkilidir. Nitekim Azerbaycan, petrol boru hatlarını Rusya'dan geçirmeyi kabul ederse, Rusya'nın Hazar'ın statüsünü gözden geçirebileceği söylenmiştir. Bu görüşü doğrular şekilde öteden beri

78. ÇOLAKOĞLU, S., a.g.m., s. 113.

79. "Rusya Hazar İnadından Vazgeçiyor", Cumhuriyet Gazetesi, 20 Nisan 1998.

Rus yetkililer: "Hazar'ın tüm meseleleri bir bütün halinde tartışılmalıdır; çünkü bunların hepsi bir biriyle yakından ilişkilidir." şeklinde demeçler vermişlerdir⁸⁰. Rusya, Hazar konusunda belli bir yumuşama göstererek, imzalanması beklenen petrol boru hatlarının belirlenmesi konusu öncesinde kendisini "uzlaşılabilir" taraf olarak göstermeğe çalışıyordu.

Bu bakımdan, AGİT İstanbul Zirvesi'nde petrol boru hattı güzergahının Bakü-Ceyhan olarak belirlenmesi, Rusya'nın Hazar'ın statüsüne yönelik tutumunun tekrar sertleşmesi sonucunu doğurabilir. Ancak, Rusya'nın Temmuz 1998'de Kazakistan ile yaptığı anlaşma doğrultusunda hareket etmesi de beklenebilir. Çünkü, ulaşım açısından Kazakistan ve Türkmenistan'dan Azerbaycan'a ulaştırılacak petrol ve doğal gaz boru hatlarının Hazar'ın dibinden değil de, belli bir düzeyinden geçirileceği bilinmektedir. Boru hatlarının geçeceği su düzeyi de Rusya-Kazakistan anlaşmasında belirlendiği gibi ortak hakimiyete konu olursa, yani Rusya, bunu tüm taraf devletlere kabul ettirebilirse, kanaatimizce, nihayetinde Hazar üzerinde etkisini sürdürebilecek ve sağlanacak gelirden büyük pay alabilecektir.

Rusya'nın Hazar bölgesine yönelik bundan sonraki politikası, Hazar'ın statüsünün yakın zamanda bir çözüme kavuşturulması hususunda büyük rol oynayacaktır. Çünkü, Hazar'a kıyıdaş ülkelerden üçünün (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) en azından belirli konularda ortak bir noktada birleştikleri söylenebilir. Rusya, bu ülkelerle masaya oturmayı kabul ederse, İran'ın da Rusya'yı takip etmesi ihmalî büyüktür.

Ancak Rusya, İran'ın da desteğini alarak, Hazar'ın statüsü sorununda uzlaşmaz tavır alırsa, Hazar'ın statüsü daha uzun süre çözülemeyebilir. Çünkü, Hazar'ın statüsü ancak ilgili tarafların bir araya gelerek yapacakları net bir anlaşma ile çözülebilir. Net bir anlaşmanın önünde ise iki önemli hukuki sorun bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Hazar'da sınırlar belirlenirken kıyıların mı, yoksa ada-

80. AZATLIK Gazetesi, Bakü, 26 Eylül 1996.

ların mı esas alınacağıdır. İkincisi ise, sürekli değişen su seviyesi karşısında paylaşım konusunda nasıl bir ölçüt saptanacağıdır. Bu tür hukuki sorunlara taraf devletlerin politik tutumları da eklenirse, Hazar'ın statüsü sorunu içinden çıkılmaz bir hal alabilir.

IV. STATÜ SORUNUNUN YANSIMALARI

Yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında, Hazar sorununun çözümünde taraf devletlerden her birinin kendine göre çıkarlarının olduğu söylenebilir. Örneğin, bu sorun, taraf devletlerden bir kısmı için bölgedeki etkinliğinin güçlendirilmesi anlamını taşıırken, diğer bir kısmı için siyasal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla pekiştirilmesi anlamını taşımaktadır. Taraf devletlerin saiklerini de bu doğrultuda incelemekte yarar vardır.

1. YENİ CUMHURİYETLERİN SAİKLERİ

Transkafkasya (Transcaucasia, Zakafkasiya) ve Orta Asya'da yeni oluşan bölge devletleri için Hazar enerji kaynaklarının geliştirilmesi, kendi ayaklarının üzerinde durabilmeleri bakımından hayati önem taşımaktadır⁸¹. Her üç ülkenin de (Azerbaycan, Kazakistan Türkmenistan) kendi devletçiliklerini güçlendirmeye, ekonomilerini yeni şartlar doğrultusunda geliştirmeye ve her birinin ihtiyacı olan iç istikrarı sağlamaya yardım edecek sermayeye ihtiyacı vardır.

Batılı gözlemcilere göre, petrol gelirleri ve yatırımlarla güçlenen Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Rusya'ya ekonomik ve askeri açılardan daha az bağımlı hale gelebilecektir. Bu ise, Rusya'nın bölgede yeniden bir imparatorluk gücü haline gelmesini etkili bir şekilde engelleyebilir⁸².

81. Nitekim, AGIT İstanbul Zirvesi'nde Bakü-Ceyhan Antlaşmasının imzalanmasının ardından yapılan basın toplantısında, her üç ülkenin Cumhurbaşkanı: "Atılan imzalar bağımsızlığımızın güvencesi olacaktır." şeklinde açıklama yapmışlardır. "7.4 Milyar Dolarlık İmza". Hürriyet Gazetesi, 19 Kasım 1999.

82. COHEN, A., "Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti". Avrasya Etütleri, C.III, Sayı 1, İlkbahar 1996, s. 4.

Petrol ve doğal gaz gelirleri yeni cumhuriyetlerin güçlenmeleri ve Rusya'nın etkisinden kurtulmalarının en önemli aracıdır. Bu nedenle yeni cumhuriyetler, Hazar sorununun bir an önce çözülmesi ve kendi egemenlik alanlarının belirlenmesini istemektedir. Şüphesiz, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bu sorunun, bir birlerini desteklemeleri ve ortak hareket etmeleri halinde çözülebileceğinin bilincindedirler. Nitekim AGIT İstanbul Zirvesinde Bakü-Ceyhan Antlaşmasına imza atan bu cumhuriyetler, ortak hareket edeceklerinin ilk sinyallerini vermişlerdir.

2. RUSYA'NIN SAİKLERİ

Daha önce söylediğimiz gibi Rusya, kıyıdaş devletlerin Hazar'ı ortak olarak kullanmaları gerektiğini ve ancak bu şekilde Hazar'ın doğal kaynaklarından daha verimli ve çevreye en az zarar verecek şekilde yararlanılabileceğini iddia etmekteydi. Bu tutumunu çevresel kirlenmeye dayandıran Rusya'nın asıl amacı neo - emperyalist faaliyetlerini devam ettirmektedir. Rusya'nın siyasi elit tabakaları hem 1917 öncesi politikalara temel olan, hem de Sovyet yayılmacılığını oluşturan emperyalist ideolojiyi terk etmemişlerdir⁸³. Rusya, 1992'den beri, eski SSCB'den ayrılan cumhuriyetlere karşı tehditkar politika izlemektedir. *Boris Yeltsin*, BM'de açık bir şekilde "eski SSCB ülkelerinde barış ve istikrarın garantörü olarak Rusya'ya özel yetkiler tanınmasını" istemiştir⁸⁴.

Moskova, Avrasya'da olan prestijinden taviz vermek istememektedir. Hazar'ın bölünmezliğini ileri sürerek Güney Cumhuriyetlerini kendi etki alanı içinde tutmak istemektedir. Bu vesileyle Rusya, bölge devletlerinin enerji kaynaklarını geliştirme kararlarını kendilerinin verebilmesi gücünü ortadan kaldırmak ve Batının bölgeye ekonomik ve siyasal yerleşmesini engellemeye çalışmaktadır⁸⁵. 1995 Eylül'ünde yayınlanan "Rusya'nın Bağımsız

83. COHEN, A., agm., s. 5.

84. ÖGÜTÇÜ, M., "Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı", Avrasya Etütleri, C. 1, Sayı 3, Sonbahar 1994, s. 12.

85. CROISSANT, C. M., agm., s. 12.

Devletler Topluluğu (BDT) Üyesi Ülkelere Yönelik Strateji Politikasının Kabulü" başlıklı kararnamede Rus yetkililer, bir BDT askeri ve ekonomik birliği oluşturmanın planlarını çizmişlerdir. Bu düzenlemenin hedeflerinden biri de Hazar bölgesindeki enerji rezervlerinin Rusya tarafından kontrolünü sağlamaktır⁸⁶. Rusya, bölgedeki enerji kaynaklarını kontrolünde tutabilirse, bölge ülkelerini siyasi olmasa da ekonomik açıdan yönlendirebileceğinin farkındadır ve bunun planlarını yapmaktadır. Bu planın temelinde ise, Hazar'ın statüsünü gündemde tutarak petrolden önemli pay alma isteği vardır. Nitekim Rusya, bunu bir ölçüde başarmış ve bir devlet şirketi olan LUKOIL Azerbaycan ve Kazakistan'daki projelerden büyük paylar almıştır. Ancak, büyük bir ihtimalle Rusya, bu paylarla yetinmeyecektir. Çünkü, küresel bir güç olmayı hedefleyen Rusya açısından bölge vazgeçilmez bir önem taşımaktadır.

3. İRAN'IN SAİKLERİ

İran da Rusya gibi Hazar'ın kıyıdaş devletler arasında egemenlik alanlarına bölünmesini istememektedir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan ilki, İran'ın Hazar havzasındaki enerji kaynaklarına en azından yakın gelecek için ihtiyacının olmamasıdır. Ayrıca, İran Hazar havzasında büyük enerji kaynaklarına sahip olsa da, bu kaynaklar çok derindedir ve kullanılması çok zaman alabilir. Diğer taraftan İran, kuzey sınırını oluşturan bu bölgede Batının, özellikle de Amerikanın, yerleşmesini ve nüfuz edinmesini istememektedir. İran, statü konusundaki tutumuyla bunu durdurabileceğini ve bölgede kendi nüfuzunu artırabileceğini unmaktadır.

İran, bölgenin yeni devletlerinin güçlenmesinin kendi aleyhine olacağını düşünmektedir. Özellikle Azerbaycan'la arasında yaşanabilecek potansiyel etnik sorun dolayısıyla İran'ın Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan'a yardım ettiği ve Azerbaycan'daki iç ayrılıkçı hareketleri sürekli desteklediği bilinmektedir. Hazar'ın statüsü konusundaki İran-Rusya paralelliği Hazar'daki zengin re-

86. COHEN, A., a.g.m., s. 31.

zervlerden olabildiğince fazla pay alabilme mücadelesinin olduğu kadar, söylediğimiz bu kaygının da izlerini taşımaktadır. Ayrıca, Rusya'yı bölgede Batının ve Türkiye'nin etkinliğini önlemede ve kendi nüfuzunu arttırmada araç olarak gören İran, sürekli olarak onun yanında yer almaya da özen göstermektedir.

SONUÇ

Coğrafi olduğu kadar, stratejik açıdan da önemli bir yerle olan Hazar, uzmanların iddialarına göre bir çok bölge ile rekabet edebilecek bir petrol ve doğal gaz potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin kullanılabilmesi, yani hem kaynakların işletilebilmesi hem de petrol ve doğal gazın dünya piyasalarına ulaşımı için gerekli boru hatlarının yapılabilmesi, buna imkan veren sağlıklı bir hukuki statünün varlığını gerektirmektedir.

Ancak 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılıp ortaya yeni kıyıdaş devletlerin çıkması ve bu yeni devletlerin Hazar'daki petrol ve doğal gaz yataklarını işletmeye açmaları beraberinde büyük tartışmalar getirmiştir. Özellikle 1993'ten beri Hazar'ın statüsü sorunu gündeme getirilmiş ve halen çözüme kavuşturulamamıştır. Aslında Hazar üzerindeki tartışmalar, onun göl veya deniz olması sorunundan çok, kaynaklarının ve özellikle de petrol ve doğal gazın ne şekilde paylaşılıp kullanılacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu olan, aynı zamanda kıyıdaş devletlerin siyasi ve ekonomik egemenlik alanlarının belirlenmesi olunca bu konuda çelişkiler artmakta ve uzlaşma güçleşmektedir. Günümüze kadar Hazar'ın paylaşımına ilişkin kesin düzenlemelerin olmaması ise, bu tartışmaları daha da körüklemektedir.

Halen askıda bulunan Hazar'ın hukuki statüsünün bir an önce çözümlenmesi, kaynaklardan faydalanmak ve ekonomik kazanç sağlamak amacıyla yatırım yapan konsorsiyum ülkeleri için önemli olduğu kadar, siyasi ve ekonomik dönüşümleri ve kalkınmaları açısından yeni cumhuriyetler için de hayati öneme sahiptir.

Bu nedenle, karşılıklı çıkarlar ve eşit haklar temelinde taraflardan birinin görüşünü diğerine empoze etmeden, bölgede barış ve işbirliği hedeflenerek müzakerelerin devam ettirilerek sonuçlandırılması gerekir. Müzakerelerin sonuçsuz kalması durumunda, kanaatimizce, nihai bir yol olarak, belki de uluslararası bir mahkemeye veya hakemliğe gidilerek sorunun çözümlenmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- AGAYEV, V and Others, *World War II and Azerbaijan*, Azerbaijan International, Summer 1995.
- AKTÜKÜN, İ., *Uluslararası Sistemde Hegemonya Mücadelesinin Bir Yansıması: Boru Hatları*, İktisat dergisi, Ocak 1998, s. 72-75.
- ALİYEYEV, H., *Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü*, Sabah Yayınları, İstanbul 1998.
- ALTUNİŞİK, M.B., *Uluslararası Sistemdeki Değişimlerin Işığında Petrol, Orta Doğu ve Türkiye*, İktisat Dergisi, Ocak 1998, s. 54-57.
- ANABRITANNICA, Genel Kültür Ansiklopedisi, s. 511-512.
- ASLAN, F., *Hazar'da Petrol Fırtınası 1-2-3*, Zaman Gazetesi, 30 Ocak - 1 Şubat 1997.
- ASLAN, Y., *Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*, Ankara 1997.
- AZATLIK Gazetesi, 26 Eylül 1996.
- AZERBAIJAN CUMHURİYETİ ANAYASASI, Azerbaycan ve Rus Dillerinde, Bakü 1995.
- BİLİCİ, A., *Petrolü, Doğal Gazı, Havyanı Var Statüsü Yok*, Aksiyon, 30 Mayıs - 5 Haziran 1998, s. 42-44.
- CAREY, S. - WACK, D., *Overview of the Caspian Sea Legal Regime, The USACC Investment Guide to Azerbaijan 1999*, s. 75-79.
- COHEN, D., *Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti*, Avrasya Etütleri, Cilt III, Sayı 1, İlkbahar 1996, s. 2-15.
- COLL, S., *Orta Asya'daki Büyük Petrol Oyunu* (Çev. Olgan Bekar), Yeni Forum, Temmuz 1993, s. 33-36.
- CROISSANT, C. M. - CROISSANT, M. P., *Hazar Denizi'nin Statüsü Sorunu: İçerdiği ve Yansımaları*, Avrasya Etütleri, Cilt III, Sayı 4, Kış 1996-1997, s. 23-40.
- CUMHURİYET Gazetesi, *Rusya Hazar İnadından Vazgeçiyor*, 20 Nisan 1998.
- ÇOLAKOĞLU, S., *Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu*, A.Ü.S.B.F. DERGİSİ, Cilt 53, No. 1-4, Ocak-Aralık 1998, s. 106-122.
- DABIRI, M. R., *A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basis For Peace and Development*, The Iranian Journal of International Affairs, Spring-Summer 1994, 28-46.

- FULLER, I., *Azerbaijan Signs Another Contact*, Daily Digest, 16 December 1996.
- FULLER, F., *Tiarkve Orta Asya ve Transkafkasya'da Nüfuz Sahibi Olmak İçin Girişim*, Yeni Forum, Ağustos 1996.
- GUSTAVSON, T., *The Caspian Sea: Whose Waters? Whose Oil?*, Cambridge Energy Research Associates, July 1995, s. 1-26.
- HABER Gazetesi, *Iran ABD - Azerbaycan Petrol Antlaşmalarını Geçerli Saymıyor*, Bakü, 2-9 Mayıs 1999.
- HÜRRİYET Gazetesi, *4.7 Milyar Dolarlık İmza*, 19 Kasım 1999.
- KEPHANOV, Y. A., *The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Cooperation and Stability*, Preceptions, Vol.2, No.4, December-February 1997-1998, s. 8-16.
- MEHMETOV, R. F., *Mejdunarudno-Pravovoy Status Kaspivskogo Morva kak Priglasennoy Ozeru (Bir Sınır Gölü Olarak Hazar'ın Uluslararası Statüsü)*, Beynəlxalq (Uluslararası) Hukuk Dergisi, No. 1, Bakü 1998, s. 9-15.
- MERAY, S., *Devleter Hukukuna Giriş*, Cilt I, Ankara 1968.
- MÜSAVAT Gazetesi, *Rusya ve İran Bakü-Ceyhan't Eleştirdi*, Bakü, 30 Kasım 1999.
- NATIONAL GEOGRAPHIC, *Caspian Sea*, Vol. 195, No. 5, May 1999, s. 11-35.
- NUGMAN, G., *Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü*, Avrasya Etütleri, İlkbahar 1998, s. 80-91.
- OGAN, S., *Bakü Petrolleri (Azerbaycan'ta Petrol Serüveni)*, Yeni Forum, Eylül 1995, s. 11-25.
- ÖĞÜTÇÜ, M., *Avrasya Enerji Kaynaklarını Bakış: Uzun Vadeli Bir Barın Stratejist İhtivaç*, Avrasya Etütleri, Cilt I, Sayı 3, Sonbahar 1994, s. 62-99.
- ÖZMAN, A., *Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (çeviri)*, İstanbul 1984.
- PAMİR, N., *Bakü-Ceyhan Boru Hattı (Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun)*, Ankara 1999.
- PAZARCI, H., *Uluslararası Hukuk Derleri*, II. Kitap, Ankara 1998.
- RADİKAL Gazetesi, *Hazar'da Kaygı Kızıltı*, 9 Temmuz 1998.
- SABAH Gazetesi, *Yüzyıla Antlaşması*, 19 Kasım 1999.
- SARIİBRAHİMOĞLU, L., *Boru Hatına Hazar Gölgesi*, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ağustos 1995.
- SARIİBRAHİMOĞLU, L., *Kurt Kapamında Kısr Siyaset*, Ankara 1997.
- SCHOIFELD, C. - PRATT, M., *Claims to the Caspian Sea*, Jane's Intelligence Review, February 1996, s. 75-78.
- SOULE, V., *Kafkasya'da Rus Oyunu (4 Kasım 1999 Liberation Gazetesinden alınır)*, Radikal Gazetesi, 7 Kasım 1999'dan naklen.
- YUSUFZADE, H., *The Status of the Caspian*, Azerbaijan International, Autumn 1994.
- ZAMAN Gazetesi, *Hazar'ın Ekolojik Sorunları Büyük*, 1 Şubat 1997.

EK.1

Division of the Caspian Sea

Tablo 1
Hazar Bölgesi Petrol ve Gaz Rezervleri

	İspatlanmış Petrol Rezervleri (Milyar Varil)	Olası Petrol Rezervleri (Milyar Varil)	Toplam Petrol Rezervleri (Milyar Varil)	İspatlanmış Gaz Rezervleri (Tcf)	Olası Gaz Rezervleri (Tcf)	Toplam Gaz Rezervleri (Tcf)
AZERBAIJAN	5,6 - 12,5	27	31 - 40	11	35	46
İRAN*	0,1	12	12	0	11	11
KAZAKİSTAN	10,0 - 17,6	85	95 - 103	53 - 83	88	141 - 171
RUSYA*	0,3	5	5	-	-	-
TÜRKMENİSTAN	1,7	32	34	98 - 155	159	257 - 314
ÖZBEKİSTAN	0,3	1	1	74 - 88	35	109 - 123
TOPLAM	16,0 - 32,5	163	179 - 195	236 - 337	328	564 - 665

Yalnızca Hazar çeresindeki rezervler dahil edilmiştir
Kaynak : U.S. Energy Information Administration (1999)
(Tcf - Trilyon kübik fit)